

DE BESTEDELING

De geschiedenis van
kinderveilingen in Nederland

MENNO LANTING

MENNO LANTING

DE BESTEDELING

De geschiedenis van kinderveilingen in Nederland

© 2025 Menno Lanting

Uitgever: s2uitgevers

Redactie: Willemijn Visser, Angela Lanting en Danielle Hermans

Correctie: Marte Meijs

Ontwerp en opmaak: Douwe Hoendervanger bno

Foto auteur: Kenneth Tan

Druk en afwerking: Printsupport4u

Isbn 9789493282636

Nur 680

Eerste druk: september 2025

www.s2uitgevers.nl

Inhoud

Inleiding	7
DEEL 1 Veilen en uitbesteden	11
1. Familiedrama	13
2. De kinderen Staal	17
3. De laagste bieder	29
4. Andere vormen van uitbesteding	41
DEEL 2 Een betere toekomst	53
5. Omslag in het denken	55
6. Een nieuwe aanpak	65
DEEL 3 Afgegeven, achtergelaten en afgenomen	81
7. Kind in de lade; vondeling en bestedeling	83
8. Achtergelaten; een blok aan het been	95
9. Afgenomen; bestedelingen met ouders in de gevangenis	109
DEEL 4 Overlevers en opbloeiers	129
10. Boefjes en boeven; bestedelingen en criminaliteit	131
11. De zoektocht naar vrijheid; weglopers en dwarsliggers	147
12. Geen turf, geen zitplek; school en opleiding	159
13. Je moet ze flink aanpakken; verwaarlozing en mishandeling	169
14. Alles goed en wel: bestedeling af	181

Reflectie	191
Epiloog	193
Verantwoording	195
Bronnen	197

Inleiding

Blij kwam ze thuis, trots op haar knutselwerkje voor Vaderdag. Wat het precies was, weet ze nu, bijna 75 jaar later, niet meer. Misschien een asbak van klei of een handwerkje. In de keuken liet ze het stralend aan haar moeder zien. Die slikte hoorbaar en barstte vervolgens in tranen uit. De vader van het meisje was al een jaar dood.

Wanneer ik bij mijn moeder op bezoek ga, herhalen we stevast hetzelfde vertrouwde ritueel. Ze maakt koffie met een toef slagroom, haalt zorgvuldig uitgekozen koeken van de bakker tevoorschijn, en samen nemen we plaats aan de lange tafel in de woonkeuken. Daar duiken we in familieverhalen die we al zo vaak hebben verteld, maar die hun glans nooit verliezen. Het verhaal van het knutselwerkje kende ik echter nog niet. Het kwam zomaar boven water, aan het eind van het schrijfproces van dit boek, toen ik haar vroeg of ze zich nog iets kon herinneren uit de tijd dat haar vader overleed. Het was 1950, en mijn moeder was toen drie jaar oud.

Haar vader overleed op 45-jarige leeftijd aan longkanker, en van de ene op de andere dag verdween hij uit haar leven. ‘Vader is op reis,’ werd mijn moeder verteld. In die tijd werd over de dood nauwelijks gesproken; het was een groot taboe. Kinderen werden vaak met de beste bedoelingen afgeschermd van de harde werkelijkheid. Zelfs de kleuterschool was niet op de hoogte, vandaar dat knutselwerkje.

In een van de Whatsapp-berichtjes na haar ontboezeming laat mijn moeder me opgewekt weten dat ze er ‘gelukkig’ geen trauma aan heeft overgehouden. Maar het verliezen van een ouder op jonge leeftijd is hoe dan ook een ingrijpende ervaring. Kinderen voelen zich regelmatig onveilig, eenzaam of zelfs schuldig, en deze gevoelens kunnen doorwerken in hun verdere leven. Wie jong een ouder verliest, neemt die ervaring vaak mee in het ouderschap. Sommigen worden overbezorgd of vinden het moeilijk om hun verdriet te delen, hetgeen zich

weer kan doorzetten naar de volgende generatie: kinderen die het verlies zelf nooit hebben meegemaakt, kunnen onbewust de gevolgen dragen.

Dit doorgegeven verdriet heeft ook zijn sporen nagelaten in de familie van mijn moeder. Haar moeder, mijn grootmoeder, verloor al jong beide ouders. Een generatie eerder was dit patroon er ook al: mijn overgrootmoeder Geesken Staal verloor in 1877, toen ze nog maar vijf jaar oud was, binnen enkele dagen zowel haar vader als haar moeder. Drie generaties vrouwen, verbonden door het vroege verlies van een of beide ouders.

Mijn grootmoeder vertelde af en toe over haar moeder, Geesken. Haar enige herinnering aan haar was het beeld van een vrouw met krullen die haar gezicht omlijstten, gebogen over een dampende wastobbe. Tragisch genoeg overleed ze op 45-jarige leeftijd in het kraambed bij de geboorte van haar achtste kind. Mijn moeder werd naar haar vernoemd, en die naam draagt nu ook onze jongste dochter.

Van Geesken is behalve haar naam, vrijwel niets bewaard gebleven. Geen foto's, geen brieven, geen trouwboekje, niets. Alleen haar handtekening op de trouwakte uit 1892: een krachtige G, gevolgd door Staal. Over haar jeugd sprak ze nooit met haar naasten, alsof die jaren niet hadden bestaan. Men fluisterde dat ze als kind in een kindertehuis in Deventer terecht kwam, maar zelfs dat gegeven was in de familie omgeven door onzekerheid. Mijn verlangen om dieper in mijn familiegeschiedenis te duiken, groeide.

Als kind kreeg ik van mijn oma drie indrukwekkende boeken cadeau die nog altijd, weliswaar enigszins vergeeld, een speciale plek hebben in mijn boekenkast: *Kroniek van de mensheid*, *Kroniek van de 20e eeuw* en *Kroniek van Nederland*. Als jongen las ik ze stuk voor stuk uit en dacht toen alles te weten over 'mijn vaderland'. Toen ik ouder werd, besepte ik dat geschiedenis meer is dan de grote gebeurtenissen die in deze boeken staan beschreven. Ook door persoonlijke en intieme verhalen van vroeger die ons op een dieper, menselijker niveau raken, leren we onze geschiedenis beter kennen en begrijpen.

Wat begon als een simpele speurtocht naar feiten, groeide uit tot een reis vol verrassingen en inzichten, waarin ik steeds dichterbij mijn overgrootmoeder en mijn roots kwam.

DEEL 1

VEILEN EN UITBESTEDEN

Lange tijd was uitbesteding een harde realiteit voor mensen die hun plek in het gezin of in de gemeenschap verloren waren. Denk aan kinderen zonder ouders, ouderen die niet meer voor zichzelf konden zorgen, of mensen met een beperking die buiten de familie vielen. Zij kwamen vaak ergens anders terecht, niet omdat dat beter was, maar omdat armoede en volle instellingen geen andere keuze lieten.

In dit deel lees je hoe het systeem van bestedelingen is ontstaan, en waarom het zo nauw samenhangt met armoede. We volgen de ontwikkeling van uitbesteding: van de eerste dorpsoplossingen tot aan een systeem waarin mensen werden ‘uitbesteed’ aan wie het voor het minste geld wilde doen. Het gaat over hoe het werkte, maar ook over wat het betekende voor de mensen om wie het ging.

Hoe was het om als kind je ouders kwijt te raken en opeens in een vreemd gezin te wonen? Wat doet het met een samenleving als kwetsbare mensen vooral als last worden gezien? Uitbesteding was zowel een noodoplossing als een fundamenteel gebrekkig systeem.

1.

Familiedrama

Om meer te weten te komen over de tijd van mijn overgrootmoeder in het kindertehuis ga ik naar het Deventer Stadsarchief. Misschien vind ik daar een aanwijzing over wat er met mijn overgrootmoeder en haar broers en zussen is gebeurd. Het archief zit in een gebouw dat al sinds 1560 als bibliotheek wordt gebruikt, de oudste stadsbibliotheek van Nederland. Het is een prachtig pand uit de zestiende eeuw, gebouwd van roodbruine bakstenen met een schuin dak van dakpannen. De ramen hebben nog de originele glas-in-lood- of kruisvensters, en sierstenen omlijsten de gevels en ramen, wat het gebouw een statig karakter geeft.

Het contrast met de buitenkant van het gebouw is groot: waar de gevel historie uitstraalt, ademt het interieur de sfeer van de jaren tachtig. Langs de muur staat een imposante boekenkast, gevuld met boeken in rode banden die keurig op rij staan – een georganiseerde, maar enigszins gedateerde aanblik. Aan aluminium tafels zitten andere onderzoekers stil en geconcentreerd over hun werk gebogen. Bij de tafel die voor mij is gereserveerd, gemarkeerd met een bordje dat het maken van kopieën verbiedt, begin ik aan mijn onderzoek. Voor me ligt een dossier met een flinke stapel documenten over mijn overgrootmoeder. Het eerste document dat mijn aandacht trekt, is een proces-verbaal, opgesteld twee weken na het overlijden van Lodewijk en Hendrika.

Het verslag beschrijft hoe een groep familieleden bijeenkwam bij het kantongerecht in Deventer om de voogdij over de weeskinderen te regelen. Bij die bijeenkomst waren onder anderen aanwezig: Frederik Staal, een 26-jarige scheepssjouwman en oom van de kinderen, die later in 1933 zou overlijden; Joseph Staal, de 80-jarige grootvader van vaders kant, een weduwnaar en voormalig koopman; en Gerrit Jan

Rouwendaal, een 53-jarige metselaar en grootvader van moeders kant, wiens vrouw Gerritjen Mulder kort na deze bijeenkomst ook aan tyfus zou overlijden. Daarnaast was ook Martinus Rouwendaal, een metselaar en oom van de kinderen, aanwezig. Na overleg werd besloten dat grootvader Gerrit Jan Rouwendaal de voogdij op zich zou nemen, met oom Frederik Staal als toeziend voogd. Niemand van de familie gaf echter aan de kinderen zelf in huis te willen opnemen.

De exacte redenen blijven onduidelijk, maar van het doorzoeken van de familiestamboom krijg ik een vermoeden. Beide ooms, Frederik en Martinus, waren ongetrouwd en hadden waarschijnlijk geen eigen huishouden om de kinderen op te vangen. Grootvader Staal was al op hoge leeftijd, en grootvader Rouwendaal had mogelijk zijn handen vol aan de zorg voor zijn stervende vrouw. Aan de kant van de familie Staal was er weinig steun te verwachten; over oom Johan Carel Staal is verder niets bekend, de rest van de familie was al overleden.

Omdat niemand zich over de kinderen kon ontfermen, besloot het stadsbestuur van Deventer op 24 maart 1877 tot een ‘ondertoezichtstelling’, en op 30 maart werden de kinderen officieel naar het kindertehuis gebracht, met niets anders dan de kleren die ze droegen. Toen ik aan dit onderzoek begon, ging ik er zonder twijfel van uit dat de Staal-kinderen tot hun meerderjarigheid in een weeshuis waren opgevangen. Dat was immers hoe het meestal ging: ouderloze kinderen werden in weeshuizen geplaatst en bleven daar tot ze oud genoeg waren om in hun eigen onderhoud te voorzien. Maar terwijl ik de dossiers doorspitte, stuitte ik tot mijn grote verbazing op uitbestedingsformulieren.

Op dat moment wist ik niet meteen wat ik in handen had. De term ‘bestedeling’ zei me vaag iets, maar ik had nooit stilgestaan bij wat het precies betekende. Ik moest extra bronnen raadplegen om te begrijpen wat hier gebeurde. Langzaam vielen de puzzelstukjes op hun plek: in plaats van in een weeshuis waren de kinderen uitbested aan boerenfamilies in de Achterhoek. Dit betekende dat ze niet als groep waren opgegroeid binnen de muren van een instelling, maar afzonderlijk in vreemde gezinnen waren opgenomen. Dit gebeurde niet alleen met kinderen, maar ook met arme ouderen en mensen met psychische

problemen. Soms werden deze mensen via een openbare veiling toegewezen. Ze werden letterlijk verkocht aan degene die het laagste bedrag vroeg voor hun kost en inwoning.

In 1877, het jaar dat mijn overgrootmoeder wees werd, waren er in Nederland tussen de 25.000 en 30.000 weeskinderen. Ongeveer 10.000 van hen zaten in een van de 232 gestichten of weeshuizen. De overige 15.000 tot 20.000 werden uitbesteed aan particulieren. Dit systeem bestond van de zeventiende eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog. Volgens een voorzichtige schatting hebben in totaal zeker 500.000 mensen een deel van hun leven als bestedeling doorgebracht.

Voor veel bestedelingen, vooral degenen die bij arme boerengezinnen terechtkwamen, waren de leefomstandigheden erbarmelijk. Officieel moesten de verzorgers zorgen voor een goede opvoeding, voldoende eten en fatsoenlijke kleding. In de praktijk werden bestedelingen echter meestal behandeld als goedkope arbeidskrachten. Ze kregen net genoeg eten om te overleven, en nieuwe kleding kwam er nauwelijks.

Ik wist vrijwel niets over bestedelingen en toen ik er met anderen over sprak, ontdekte ik dat dit stukje sociale geschiedenis voor de meeste mensen onbekend is. Hoe was het mogelijk dat wezen en armen in Nederland werden uitbesteed aan de laagst biedende, alsof ze handelswaar waren? Ik besloot verder te zoeken, al bleek er weinig gedocumenteerd over het hoe en waarom van de uitbesteding. Eén factor lijkt daarbij cruciaal: naarmate de bevolking groeide, verdwenen de oude vangnetten die kwetsbare mensen eeuwenlang hadden beschermd, langzaam maar zeker.

2.

De kinderen Staal

Zoals zoveel minderjarigen in hun situatie bevonden de kinderen Staal zich na het overlijden van hun ouders in 1877 op het snijvlak van oude en nieuwe vormen van wees zorg. In sommige regio's werden wezen nog steeds geveild of ondergebracht bij de laagste bieder, terwijl elders weeshuizen en instellingen langzaam begonnen te experimenteren met meer gestructureerde vormen van opvang. Voor de Staals betekende dit dat hun lot afhing van lokale omstandigheden, beschikbare middelen en de welwillendheid van regenten of ambtenaren die over hun toekomst beslisten.

De ontsmettingskar 1877

Ik probeer me voor te stellen hoe het geweest moet zijn. Geen afscheid kunnen nemen van je zieke ouders vanwege het besmettingsgevaar. Geen huis meer om naar terug te keren. Meubels, kleding, zelfs de laatste persoonlijke bezittingen meegenomen door de besmettingsdienst. Op bevel van de burgemeester werd alles vernietigd, verbrand in een poging de ziekte in te dammen.

Van Deventer in die tijd zijn nauwelijks beelden te vinden, alleen geschreven verslagen die verhalen over heftige epidemieën. Tijdens mijn zoektocht kom ik echter foto's tegen uit het Rotterdamse stadsarchief van een vergelijkbare ontsmettingsdienst. Op een van de foto's staan twee mannen in witte pakken bij een dichtgetimmerd huis. Hun hoofden bedekt door kappen, laarzen tot aan de knieën. Grote afzuigslangen zijn op het huis aangesloten en lopen naar een kar met een zuiveringsinstallatie. De kar wordt getrokken door twee paarden, met twee mannen erbij: waarschijnlijk de bestuurder en zijn hulp.

Wanneer ik inzoom op de ramen van het huis zijn plakkatens te zien met ‘tyfusbesmetting’.

Aan het eind van de negentiende eeuw vormden besmettelijke ziekten een constante bedreiging, vooral in overvolle steden waar hygiëne en schoon drinkwater ontbraken. Door een gebrek aan medische kennis konden ziekten als cholera, pokken, tuberculose en tyfus zich razend-snel verspreiden.

Tyfus was een gevreesde ziekte die werd veroorzaakt door bacteriën. Er waren twee vormen: buiktyfus en vlektyfus. Buiktyfus verspreidde zich via besmet voedsel of water en kwam vooral voor in arme wijken zonder riolering. Vlektyfus werd verspreid door klerluizen of vlooiën en brak vaak uit in koude winters of tijdens oorlogen, wanneer mensen dicht op elkaar leefden in slechte omstandigheden.

Bij een tyfusuitbraak werd alles uit de kast gehaald om verdere verspreiding te voorkomen. Huizen werden ontsmet, persoonlijke spullen verbrand en soms werden hele wijken afgesloten. De ziekte was levensgevaarlijk, vooral zonder behandeling, en leidde vaak tot hoge sterftecijfers.

Vlektyfus, waarmee de ouders van de kinderen Staal, Lodewijk en Hendrika, waarschijnlijk besmet waren, begint plotseling met heftige symptomen: intense hoofdpijn, rillingen, hoge koorts tot 40 graden en spierpijn. Vijf dagen later verschijnt er een huiduitslag, die begint bij de oksels en het bovenlichaam en zich verder verspreidt, behalve op het gezicht, de handpalmen en de voetzolen. Soms komen er neurologische klachten bij, zoals verwardheid, hallucinaties of zelfs coma, naast hoesten en gehoorproblemen. Zonder behandeling zakte de koorts meestal na twee weken en herstelde het bewustzijn snel, maar dat was vaak te laat.

Lodewijk en Hendrika, uitgeput en ernstig ziek, werden opgenomen in het St. Geertruiden Gasthuis, een sober toevluchtsoord voor de allerarmsten. Zonder omhaal werden ze naar de barakken in de tuin gebracht, waar ook andere patiënten met besmettelijke ziekten verble-

ven. In deze eenvoudige onderkomens stonden stalen bedden, vervaardigd door Jan Auping, een smid uit de stad. De bedden waren uitgerust met een houten plank en een strooien matras – goedkoop, eenvoudig te vervangen, en vooral praktisch in tijden van epidemieën. Twintig jaar eerder hadden twee anonieme schrijvers het gasthuis bezocht en schreven: *De zalen kijken uit op een tuin die bij het huis hoort, waar de heerlijkste bloemen je verkwikken met hun geur en waaruit blijkt dat de beheerder een liefhebber is van bloemen.*

In 1877 waren de bloemen er al lang niet meer en hulp kwam te laat. Op 21 februari 1877 om vier uur 's middags overleed Lodewijk Staal, begin dertig. Twee dagen later stierf Hendrika, eind twintig. In die tijd gold een ziekenhuisopname vaak als laatste redmiddel. Voor veel mensen stond het symbool voor armoede en isolatie, niet voor genezing. Wie meer geld had, liet een arts liever thuis komen, zodat ze in hun vertrouwde omgeving konden blijven, omringd door familie. 'Nee, ik sterf liever thuis,' was een veelgehoorde reactie op het advies om naar het ziekenhuis te gaan.

Minstens 78 andere inwoners van Deventer overleden in die periode aan de vlektyfus. Het gemeentebestuur, de gezondheidscommissie en de toezichthouder van de gemeentelijke reiniging deden wat ze konden om besmetting in te dammen. Zo werden tonnen voor het deponeren van ontlasting naast de voordeur van de patiënten geplaatst en dagelijks geleege, waarbij de inhoud werd gedesinfecteerd met een soort zuuroplossing. Op sommige waterpompen werd 'onbruikbaar' geschreven, en twee keer per dag werd met een sproeiwagen schoon drinkwater geleverd.

Lodewijk en Hendrika werden begraven op de Oude Begraafplaats aan de Diepenveenseweg, elk in een afzonderlijk algemeen graf. Deze goedkope optie hield in dat drie mensen, niet bekend met elkaar, gezamenlijk in één graf werden gelegd, op volgorde van overlijden. Het gasthuis schoot de begrafeniskosten van 4,85 gulden voor, maar deze werden later teruggevorderd van de familie. Deze algemene of armen-graven hadden geen grafsteen. In die periode gold er een strikt en gede-

tailleerd reglement voor begrafenissen. Zo was het aantal aanwezigen buiten de naaste familie beperkt tot maximaal zes personen. Het uitspreken van woorden bij het graf was alleen toegestaan met vooraf verkregen toestemming, en het nuttigen van drank, het roken van pijp of tabak, en het eten van koek tijdens de ceremonie was verboden.

Tegen beter weten in besluit ik een kijkje te nemen aan de Diepenveenseweg. Het is een eenvoudige begraafplaats, zonder opsmuk. Het voelt alsof het verleden hier nog aanwezig is, niet luid of opdringerig maar stil, bescheiden. Zoals ik al verwachtte zijn de graven van Lodewijk en Hendrika inmiddels niet meer aanwezig en hebben plaatsgemaakt voor een licht verwilderd stukje bos. Later ontdek ik in de administratie van de begraafplaats dat hun graven tien jaar na hun overlijden al geruimd zijn.

Sloppenwijk

Zeven jaar voor hun dood, op 30 januari 1870, trouwen koopman Lodewijk Staal en Hendrika in Deventer. Ze gaan wonen in een piepklein huisje aan de Molenstraat, een achterbuurt van de stad. Hun eerste kind, Joseph, is dan zes maanden oud, en Hendrika is al twee maanden zwanger van hun tweede kind, Gerritjen. Het huwelijk lijkt vooral een verplichting; of er echt sprake was van liefde, blijft onduidelijk.

Op 3 januari 1872 wordt rond het middaguur mijn overgrootmoeder Geesken Staal geboren. Lodewijk, 26 jaar oud, doet aangifte van haar geboorte. Getuigen zijn Christiaan Koers, een stoelenmaker, en een zekere Derk, die zonder beroep wordt genoemd. Waarschijnlijk burens of bekenden. Beide mannen kunnen de akte niet ondertekenen, want er staat: *zijnde zij hebbende niet geleerd*. In de jaren die volgen registreert Lodewijk nog drie kinderen.

De winter waarin Geesken werd geboren was een uitzonderlijk strenge winter. Grote delen van de IJssel lagen weken dichtgevroren. Koning Willem III zat inmiddels bijna 25 jaar op de troon, terwijl Nederland, met zo'n 4 miljoen inwoners, in rap tempo veranderde. De

industrialisatie was in volle gang, en het spoorwegennet werd verder uitgebreid. In dezelfde maand dat Geesken ter wereld kwam, werd de Moerdijkbrug in gebruik genomen. Deze imposante spoorbrug, die Holland en Brabant met elkaar verbond, was destijds de langste brug van Europa – een symbool van vooruitgang in een veranderende wereld.

De Molenstraat met daaraan het huisje van de familie Staal ligt in het Noordenbergkwartier, een buurt met een rijke geschiedenis. Archeologen hebben er sporen gevonden van bewoning sinds de negende eeuw, zoals waterputten, keramiekscherven en maalstenen. In de tiende en elfde eeuw was het een belangrijk centrum voor ambacht en landbouw. Vakmensen werkten er met materialen als been en leer. De molens op de stadswal, die de naam van de straat verklaren, waren essentieel voor de energievoorziening van de buurt.

Hoewel Hans Christian Andersen Deventer in 1846 beschreef als een schilderachtige vestingstad met prachtige huizen, was de realiteit voor veel bewoners anders. De stadsmuren beperkten de bouwruimte, waardoor de huizen dicht op elkaar stonden. In de achterbuurten, zoals de Molenstraat, leefden mensen in vochtige, krappe woningen zonder hygiëne. Besmettelijke ziekten konden zich daardoor snel verspreiden.

Op een zonnige lentedag wandel ik door de straat en denk na over hoeveel er in 150 jaar is veranderd. De oorlog, sloop en andere ontwikkelingen hebben hun sporen achtergelaten. Nu lijkt de straat op iets uit een ansichtkaart: glinsterende kasseien, rode bakstenen gevels met klimop die wel een snoeibeurt kan gebruiken. De buurt is nauwelijks meer te herkennen, volledig veranderd door de torenhoge huizenprijzen. Eenvoudige tweekamerwoningen, ooit bescheiden onderkomens, worden nu verkocht voor meer dan 500.000 euro, aantrekkelijk door de strategische ligging nabij een snelweg en uitstekende verbindingen met de Randstad. Bloeiende bomen en potplanten geven de straat een vleugje kleur, terwijl fietsen tegen gevels leunen en geparkeerde auto's zorgen voor een kalme, huiselijke sfeer. Het lijkt alsof de straat een moment pauzeert om de ochtend in zich op te nemen. Gelach van kinde-

ren vermengt zich met het zachte gerinkel van koffiekopjes uit een café, en creëert een levendige, bijna filmische setting. Hier raken verleden en toekomst elkaar subtiel; een plek waar de rust van toen moeiteloos overgaat in de dynamiek van nu. En daar, bijna onopgemerkt, zit een schrijver – met de buurt als inspiratiebron – zoekend naar de perfecte sfeerbeschrijving.

Aan het einde van de straat ligt nu het Muggeplein. Hier stond ooit het St. Geertruiden Gasthuis, waar Lodewijk en Hendrika overleden. Het ziekenhuis staat hier al zeker sinds 1472. In 1883 werd het grotendeels gesloopt en maakte het plaats voor het plein zoals we dat nu kennen. Een deel van het gebouw, de Fermerie, is blijven staan en doet tegenwoordig dienst als café en buurthuis. Voor de deur staan vrijwilligers een sigaretje te roken. Op aanplakbiljetten lees ik over activiteiten als meezingavonden, een back-to-the-80's-party met dj en blues- en soulconcerten. Het lijkt een gezellige plek waar de buurt samenkomt.

Gezellig was het er eind negentiende eeuw zeker niet; de wijk was een arme, drukbevolkte achterbuurt. Omdat de huiseigenaren steeds meer wilden verdienen, werd voortdurend bijgebouwd. Soms werden huisjes tot zeven rijen diep vlak achter elkaar gepropt. De meeste eenkamerwoningen in de achterbuurten werden door gemiddeld 3,5 personen bewoond. Sommige huisjes waren kleiner dan 15 m² en meestal woonde daar één persoon in, maar in de Noordenbergstraat was er een huisje van 11,6 m² waar maar liefst drie bewoners een bed moesten delen.

In 1871 onderzocht de gezondheidscommissie van Deventer alle steegjes rond de Noordenbergstraat. Een fragment uit het verslag:

In de Dappersgang in de Walstraat vindt men aan het einde der gang links een niet te ruime woning voor den daar wonenden wortelboer met stal voor koeien en varkens en mestverzameling. De bedsteden zijn meestal vochtig en rieken zeer duf. De meeste van de onderzochte woningen waren met steenen bevoering maar ook bijna allen met gaten en barsten. Vochtig waren de meeste huizen, de rookleiding was schier nergens goed lucht en licht ontbraken meest schier overal.

De toiletten werden al jarenlang als vaste praktijk boven mestputten gebouwd. De verzamelde mest werd, zo lees ik weer in een ander gemeentelijk verslag, vaak door een bewoner gebruikt voor landbouw in ruil voor lagere huur. Ja, je leest het goed: landbouw in een drukbevolkte achterbuurt. Het was in die tijd heel normaal om kleine boerenbedrijfjes aan te treffen binnen de stadswallen. Eigenlijk werd elk braakliggend stuk grond door de inwoners gebruikt om in wat extra te eten te voorzien door het houden van een varken of een paar kippen.

Terug in mijn comfortabele studeerkamer lees ik de verslagen die online beschikbaar zijn. Hieruit blijkt bijvoorbeeld dat in 1876 in een overbevolkt huis aan de Halvesteeg een van de kamers dienstdoet als geitenstal. Dit leidt, volgens de gemeentelijke inspecteur, tot een ophoping van mest die zelfs bij regelmatige schoonmaak een ondraaglijke stank verspreidt. Elders, in hetzelfde straatje, slaat een bewoonster mest op in een kast binnen haar kleine huisje – zij het, zoals het verslag met enige opluchting vermeldt, gelukkig gescheiden van haar woonkamer.

Uit elkaar gehaald

Een jaar later in 1877 ontvouwt zich het drama voor mijn dan vijfjarige overgrootmoeder. Samen met broer Joseph Johannes (bijna acht jaar), zusjes Gerritje (zeven jaar), Hendrika Aleida (drie jaar), Gerritdina (vijf maanden) en broertje Lodewijk (twee jaar) is ze van het ene op het andere moment wees. Aan de hand van hun dossier kan ik de tijd van hun uitbesteding die na de dood van hun ouders volgt, vrij goed in kaart brengen.

Baby Gerritdina Staal werd op 1 maart 1877 ondergebracht bij Gerrit Denekamp in Deventer, die 117 gulden per jaar kreeg van het kinderhuis voor haar verzorging. Helaas overleed ze al binnen vier maanden aan dezelfde ziekte als die welke ook haar ouders fataal werd. Haar broer Lodewijk en zus Hendrika werden bij boer Jannes Huiskens in Bathmen geplaatst. Drie jaar later, op 2 augustus 1882, stierf de vijfjarige Lodewijk in hetzelfde ziekenhuis als zijn ouders.

Hendrika bleef achter en kwam in 1885, op elfjarige leeftijd, opnieuw onder de aandacht van het weeshuisbestuur. Er werd gemeld dat ze onhandelbaar was vanwege aanhoudende zenuwinzinkingen. Hoewel werd overwogen haar in een inrichting te plaatsen, werd ze uiteindelijk naar de boerderij van boer Klein Klouwenberg in Holten gestuurd. Daar ontmoette ze Berend Marsman, waarschijnlijk een knecht op de boerderij, met wie ze later trouwde. In 1895 kreeg Hendrika haar uitzet van het weeshuis (zes hemden) en vertrok ze met Berend naar Diepenveen, waar ze op 30 mei trouwden. Haar opa, Gerrit Jan Rouwendaal, gaf als voogd toestemming voor het huwelijk. Een van de getuigen was haar zwager Albert Jan Tromop, getrouwd met haar zus Geesken.

Begin 1896 verhuisde het jonge paar naar Borne, waar op 21 april een dochter, Hendrika, werd geboren. Bij de geboorte van hun tweede kind later dat jaar overleed moeder Hendrika aan complicaties bij de bevalling. Na haar dood verwaterde het contact met de familie. Berend hertrouwde snel en kreeg nog meer kinderen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam Berend om het leven toen de trein die hij als machinist bestuurde nabij Amersfoort onder vuur werd genomen door een Engels vliegtuig. Een tragisch gevolg van de vele luchtaanvallen die Nederland tijdens de laatste oorlogsjaren teisterden.

Het lijkt erop dat men in de tijd bij boer Huiskens geprobeerd heeft Lodewijk en Hendrika bij elkaar te houden, wellicht in de hoop dat ze steun aan elkaar zouden hebben.

En de andere kinderen? De achtjarige Joseph werd ondergebracht bij boer Antonie Boschloo en zijn vrouw in Gorssel. Hij was de eerste van de kinderen die trouwde: op 3 mei 1890 gaf hij het jawoord aan Wilhelmina Klein Velderman. Zijn opa Gerrit Jan was aanwezig als voogd en getuige. Joseph kreeg later een erfenis van 41 gulden, vier keer zoveel als zijn zus Geesken. Joseph, Wilhelmina en hun (klein)kinderen woonden jarenlang op boerderij De Snipperling in Colmschate. Wilhelmina overleed in 1945 en Joseph in 1957, op 88-jarige leeftijd.

Zusje Gerritje Staal had een minder vlekkeloze jeugd. Ze ging eerst naar Derk Jan Koopman in Bathmen en later naar het gezin van

Hermannus Bannink in Holten. Haar plaatsing verliep moeizaam, want in 1886 werd een onderzoek ingesteld vanwege vermeende losbandigheid. Het weeshuis stuurde iemand om de situatie te bekijken. Gelukkig bleek Gerritje niet zwanger, en vrouw Bannink beloofde beter op haar te letten om verdere problemen te voorkomen. Op 22 maart 1894 trouwde Gerritje in Deventer met Marinus Duchatteau. Ze leefde een rustig leven en overleed in 1957 in Deventer, op 87-jarige leeftijd.

Mijn overgrootmoeder Geesken Staal ging in 1877 bij Antoni Tuitert en Jantjen Boschloo in Epse op de boerderij Marsman wonen. Op dertienjarige leeftijd ontmoette ze Albert Jan Tromop die daar als knecht werkt. Ze werden hevig verliefd op elkaar. Wanneer ze precies iets met elkaar kregen, is onduidelijk, maar op 6 september 1888 vertrok Albert Jan. Het jaar erop komt op 23 juli 1889 Geeskens broer Joseph naar dezelfde boerderij.

Geesken en Albert Jan bleven na zijn vertrek contact houden, wat bij het bestuur van het weeshuis niet in goede aarde viel omdat men twijfelde aan de bedoelingen van de voormalig knecht. Om zijn intenties duidelijk te maken, schreef hij 20 november 1889 een vurige brief aan het weeshuis. Wellicht riep hij hiervoor hulp in, want met slechts een paar jaar school was het niet makkelijk zijn gevoelens op papier te zetten. Uiteindelijk slaagde hij daar wonderwel in:

Ik neem de vrijheid om u te benaderen over een kwestie aangaande Geesken Staal. U bent wellicht op de hoogte dat zij een relatie is aangegaan met iemand die zij de moeite waard acht. Deze persoon schrijft deze brief aan u, aangezien ik van Geesken heb vernomen dat er enkele heren sceptisch zijn over hun relatie. Ik heb haar geadviseerd dat het wellicht beter is om onze relatie te beëindigen. Echter, ze heeft me gezworen dat als ik haar zou verlaten, ze zichzelf iets zou aandoen. Ik geloof dat ze daartoe in staat is, gezien haar kwetsbare gezondheid.

Desondanks kan ik niet geloven dat men haar tot zo'n wanhopige daad zou drijven. Ik begrijp volledig waarom men bezorgd is over hun relatie; er zijn gevallen waarin jonge vrouwen worden misleid. Maar ik

kan u verzekeren dat ik haar met de grootste eer en integriteit behandel. Ik wil voorkomen dat Geesje door verdriet wordt overmand. Ik zou zelfs bereid zijn een aanzienlijk bedrag te betalen om ervoor te zorgen dat zij gelukkig is. Ik hoop dat de heren haar een kans willen geven om bij mij te zijn. Ik beloof haar goed te behandelen en zou bereid zijn financieel bij te dragen als dat nodig is. Ik begrijp dat er twijfels kunnen zijn over mijn intenties, maar ik verzeker u dat mijn gedrag onberispelijk is.

Ook geeft Albert Jan in zijn brief een klein inkijkje in hoe mijn overgrootmoeder het leven als bestedeling ervoer, in dezelfde brief schrijft hij:

Geesje werkt ontzettend hard van ochtends vroeg tot avonds laat en toch voelt ze soms dat het nooit genoeg is. Als ze een kans krijgt om ergens anders te werken en zich daar beter voelt, waarom zou ze die dan niet mogen nemen?

Albert Jan sloot zijn brief af met het verzoek of Geesken haar, weliswaar kleine, erfenis van grootvader Staal eerder mocht ontvangen. Zij wilde dit geld gebruiken om kleding te kopen die ze nodig had voor haar nieuwe baan als dienstbode. Albert Jan was inmiddels gestopt met zijn werk als landarbeider en werkte als dienstbode in het krankzinnigengesticht van het Sint Elisabeth Gasthuis in Deventer waar hij ook woonde.

Het verzoek werd goedgekeurd, en op 2 december 1889 vertrok Geesken naar Deventer waar ze twee dagen later werd ingeschreven als dienstbode. Van het weeshuis ontving ze een uitzet van zes hemden en in november 1889 kwam haar erfenis van 10 gulden beschikbaar. Dit bescheiden bedrag, ongeveer gelijk aan twee weken loon van een ervaren dienstbode, was toch een welkome aanvulling. Hiermee viel ze ook officieel niet meer onder het toezicht van het kindertehuis en was ze niet langer een bestedeling.

De oorspronkelijke boerderij waar Geesken ondergebracht was, brandde in 1945 af. Daarna werd er een nieuw huis gebouwd, waar de

familie Tuitert tot 1950 woonde. Ik heb nog een foto van vóór de brand gevonden. Op de foto poseert een groep arbeiders vrolijk voor een prachtige oude boerderij, met bundels graanhalmen nonchalant om hen heen verspreid.

Waarschijnlijk moesten Geesken en Albert Jan een aantal jaren sparen voordat ze een gezin konden stichten. Toch trouwden Geesken Staal en Albert Jan Tromop op 4 augustus 1892 in Deventer. Opa Rouwendaal was als voogd aanwezig om zijn toestemming te geven. Bij de plechtigheid waren ook broer Joseph Staal en neef Gerrit Jan Rouwendaal als getuigen voor Geesken. Albert Jan had zijn broer Frederik Jan en Egbert Willem Stenvert, de oom van Geesken (getrouwd met haar tante Geritje Rouwendaal), als getuigen gevraagd. In de huwelijksakte stond Albert Jan vermeld als ‘arbeider bij de gemeentelanderijen’.

Helaas had het gezin niet lang de tijd om van elkaar te genieten. Geesken overleed op 29 juni 1916, om 08.30 uur 's ochtends. De overlijdensaangifte werd gedaan door Jurjen van der Hei, een loopknecht. Er wordt wel gezegd dat Geesken aan de Spaanse griep is overleden, maar dat lijkt onwaarschijnlijk, aangezien deze epidemie pas in 1918 Nederland bereikte. Ze was slechts 44 jaar oud, wat de vraag oproept waaraan ze dan wel is overleden. Mogelijk was het een andere ziekte, zoals de epidemie van encefalitis lethargica (de besmettelijke slaapziekte) die in 1916 heerste. Deze ziekte veroorzaakte hoge koorts, hoofdpijn, zware vermoeidheid en in ernstige gevallen zelfs coma. Tussen 1915 en 1925 stierven wereldwijd naar schatting 5 miljoen mensen aan deze ziekte.

Albert Jan Tromop overleed op 11 april 1925. Het contact met de schoonfamilie Staal was waarschijnlijk na het overlijden van Geesken al verwaterd, en verdween vermoedelijk helemaal na de dood van Albert Jan. Joseph, Hendrika en Geertje kregen allemaal nakomelingen, maar geen van de achterkleinkinderen wist dat hun overgrootouders bestedelingen waren. Ook is er weinig bekend over contact tussen de broers en zussen Staal na 1916. Het lijkt erop dat de familiebanden door de jaren heen verloren zijn gegaan.

3.

De laagste bieder

Op pinksterdag 1780 wordt in een herberg een veiling gehouden. Een bont gezelschap van boeren, schippers en herders wacht verwachtingsvol af of er iets van hun gading tussen het aanbod zal zitten. De notaris en zijn assistent zitten aan een tafel, terwijl de dorpsomroeper zich daarnaast opstelt om de veiling te leiden, klaar om met luide stem de aanbiedingen af te roepen. Aan de ene kant van de ruimte, die bezwangerd is met de geur van pijptabak, zitten een paar ouderen, aan de andere kant staat een groepje kinderen, onder wie een dertienjarig meisje dat haar jongere broertje in haar armen geklemd houdt.

Het wordt stil als de notaris de procedure uiteenzet: voor de duur van één jaar zullen de oude armen en de weeskinderen die hier aanwezig zijn, aan de minst biedende worden toegewezen. Als eerste wordt een tachtigjarige, nagenoeg blinde, vrouw op een tafel gehesen. Lopen kan ze niet meer en volgens degene bij wie ze het afgelopen jaar is ondergebracht geweest moet ze geholpen worden met eten. De veiling gaat van start en voor 60 gulden wordt zij aan iemands 'zorg' toevertrouwd. Dan is het de beurt aan de weeskinderen. Een voor een worden ook zij op tafel gezet en als een stuk vee geveild. Als laatste zijn het dertienjarige meisje en haar broertje aan de beurt. De boer die op haar biedt, wil alleen haar meenemen. Zeer jonge kinderen zijn ballast en kosten vaak meer geld dan ze opbrengen. Huilend wordt het meisje door de boer meegetrokken, haar broertje snikkend achterlatend.

De armvoogden en kerkdiaken die deze kinderveiling organiseerden, zijn tevreden over de behaalde besparingen, blij met elke mond minder om te voeden. In de herberg worden de glazen geledigd en ieder gaat zijns weegs.

Tot diep in de twintigste eeuw was het realiteit in Nederland: kinderen, ouderen en mensen met een beperking werden geveild aan de laagste bieder.

Een vergeten praktijk waar schrijver Menno Lanting op stuitte tijdens zijn zoektocht naar het levensverhaal van zijn overgrootmoeder.

In *De bestedeling* reconstrueert hij voor het eerst deze schrijnende geschiedenis van uitbesteding, waarbij kwetsbare mensen als handelswaar werden behandeld.

Aan de hand van archieven, persoonlijke verhalen en historische documenten laat Lanting zien hoe dit systeem werkte – en wat het betekende voor honderdduizenden levens. Hoewel bestedelingen officieel recht hadden op zorg en opvoeding, was de werkelijkheid vaak hard en onmenselijk.

De bestedeling is een onthullend en aangrijpend boek over armoede, overlevingsdrang en vergeten levens. Het werpt een nieuw licht op een pijnlijk en onbekend hoofdstuk uit onze geschiedenis.

‘Van de duizend gezinnen vindt men er één waar het kind uit liefde wordt opgenomen, en 999 waar eigenbelang de belangrijkste of enige reden is om vreemde kinderen in huis te nemen.’

www.s2uitgevers.nl

9 789493 282636 >